ڕایەخی موسولمانی

جمال قطب نووسیویەتی
م. ن ـ وەری گێڕاوە

دەستلێدانێکی هونەری جوانی تابلۆی شارستانیەت هونەری رەسەن لە هەر کۆمەڵگایەکدا بێ ئەبینین زۆر ولات کە ئیمپراتۆریەتی لە کۆمەڵگایەکدا هەیەو لە کۆمەڵگایەکی تردا نیە ، لەبەر ئەوە ئەبینین رۆر وڵات کە ئیمپراتۆریەتی موسولمانی فراوانی لێ پێکهاتبوو ، خاوەنی شارستانیەتێکی کۆنن و پێش موسولمانێتی هونەریان لە ناخی مێژووەوە گەشەی سەندووە .

کاربەدەستە موسولمانەکان پشتی ئەم رەسەنایەتیەی هونەریان گرتبوو هیچ جۆرە زنجیرێکیان نەکردبووە هەنگاونانی کاروانێوە .. هونەرمەند لەخۆیەوە بە نموونەیی یەکانی موسولمانێتی و گیاندارێتی یەکەوە کاریگەر بوو بەڵام هەندێ شێوازی نوێی ئەوتۆی خستە سەر هونەرەکەی کە لەگەڵ رووداوە سەرهەڵداوەکەی ئاییندا بگونجێ .

ئەنجامی ئەم لەیەکدا توانەوەیە هونەری جۆراوجۆرو شێوازی نوێ دەرکەوتن کە لەگەڵ هونەری رەسەنی وڵاتدا جیاواز بوو ، ئەم شێوازە موسولمانێتی یە نوێیەش درایە پاڵ خوێندنگە هونەری یەکان و بە هاندانی کاربەدەستەکان گەشەیان سەند .

شتێکی سروشتی یە کە ئەو چاخە رامیاریانەی کە یەك بەدوای یەکدا هاتن لە شێوەو ناوەڕۆکدا کاریان بۆ سەر خوێندنگە هونەری یەکان هەبووە تاوەکو لەگەڵ رووداوو سەردەمدا شان بەشان بڕوات و ئەمەش نامەی هونەرێکی زیندووە .

جا ئەگەر هاتوو هونەری موسولمانێتی لە خانووکاری و نەخش و نیگارو وێنەو چنین و مافورو شتی تردا سەرنجی جیهان بۆ خۆی رابکێشێ لەبەر ئەم هۆیانەی لای خوارەوەیە .

هونەری موسولمانێتی ئەو برەوەی کە هەیەتی و دەگاتە ئەوپەڕی توانا پەیوەندی بە رەسەنایەتی و جیانەبوونەوەی هونەرمەند لە ویژدانی راستەقینەوە هەیە .. ئەم کارەمەزنەی لە گیانی دڵسۆزی و یەکلایەنی یەوە ئەکات هەروەك چۆن خواپەرستی بکات ، هەروەها ئەو بەستنەوە ئاینیانەی کە سنەی شەریف کە بۆ قەدەغەکردنی دروستکردنی وێنەو پەیکەری ئادەمیزاد هێناویەتە کایەوە وای لە وزەی هونەرمەند کرد کە خوو بداتە تایبەتگەری دیاریکراوو ئەم خوودانە وای لێ بکات کە فێری ببێ و تیا سەرکەوێ و هۆی هەرە بەکاریش بۆ کار باشکردنی هونەرمەند هەی هاندانەکەیە .

ئەبینین هونەرمەندی موسولمان بەلای هونەری خلافاندن و تەماویدا ناچێت ئەمەش بۆ چێژی خۆی وەك گەرانێکی خودی وایەو هونەرێکی جێبەجێکراوی بەکەڵکی ئەوتۆ بەرهەمدێنێ کە جێدەستی بەسەر ژیانی رۆژانەدا بە هەموو خواست و کەرەسەیەکی وە دابەشدەکات .. واتە بەرهەمەکەی نەك هەر ئەویستری بگرە وەك هۆیەك لە هۆیەکانی ژیان مەبەست ئەبێ .. خۆ ئەگەر هۆی دەروونی ترمان بنیە پاڵ ئەم هۆیانە کە ئەویش لەژێر سایەی موسولمانێتیدا کەژی ساغی و مسۆگەرکردنی ژیانێکی فەڕبەخشە .. ئەبینین کە کارێکی باش لە سەرچاوەیەکی روناك و خانوویەکی پرشنگاوی و دڵنیاکەرەوە شەوق ئەداتەوە .

با ئەمرۆ یەکێ لە شوێن دەستەکانی هونەرمەندی موسولمان لە تابلۆی مێژووی شارستانیەتدا تەماشاکەین کە ئەویش مافورە .

مافور تابلۆیەکی هونەری یە : ـ

لە نیوەی ئەم سەدەی بیستەمەدا گەلێ بیروباوەڕی هونەری نوێ لە چوارچێوەی رێرەوی تازەی موجۆردا لە ئەوروپا هاتەکایەوە بۆ داماڵراوی ئەندازیاری هەیەو کە بایەخ پێدانی نزیکەی ساڵی ١٩١٢ بوو .. ئەمەش داوی خوری یاخود مەخمەڵی چاکترین مافوری بەناوبانگی موسولمانێتی پێ ئەچنرا .. هونەرمەندە ئەوروپایی یەکان لاسایی نەخش و نیگاری موسولمانێتی یان ئەکردەوەو لە لێوارو بۆ پڕکردنەوەی ئەو بۆشایانەی کە لەناو تابلۆکانیاندا هەبوو بۆ ئەوەش کە سەر ئەو شێوە موسولمانێتی یەی بدەنێ کە پێیان ئەوت (بالارابیسك) بەکاریان ئەهێنا ئەم کارە هەروا نەوەستا بگرە خۆی گەیاندە زۆر خوێندنگەی هونەریی یەوەو تابلۆکان بە زۆری کۆگایەکی مافوربوون کە نوێترین رێرەوو وێنەکانی تێرو تەسەل بە

هونەری (الارابیسك)ی موسولمانێتی گردئەکردەوەو هەر بەمەشەوە نەوەستان نەك هەر برەویان پێدا .

بگرە دەسگایەکی زۆر کە بایەخ بە نەمردنی کاری هونەریو برەوپێدانی دەدەن لە جیهاندا هاتن کەوتنە چنینی زۆر تابلۆی بەناوبانگی هونەرمەندە گەورەکان لە هەمەجۆرەی خوێندنگەی هونەریو تەقلیدی هاوچەرخدا کە لە خوریو مەخمەل ئەیانچنینو بە تورەی موسولمانێتی ئەیانرازاندنەوەو ئێستاش زۆری مۆزەخانەکان ئەم کارە هونەریانەیان تێدایە کە جێگەدەستی هونەری نەمری موسولمانێتیان پێوە دیارە .

مافور بە کەرەسە تەقلیدی‌یەکەیەوە ئەگەر لە نەمردن بەهێزتر بێ بەرگەی گۆڕانکاری‌یەکانی ئاسمانی بەدرێژی سال ئرتێ ، ئەو دلنیاییەش هەیە کە ئەو مافوردی هونەرمەندی موسولمان لە هونەرەکەیدا پێکی‌هێناوە وەك کاری تەلیسم بازی توانیوێتی سەرنجی بایەخداران بۆ کاروانی پێکهێنانی هونەریو پێشکەوتنی لە چاخی نوێدا رابکێشێ .. بەلام ئەو پارچە مافورە دەگمەنانەی کە هەموو رۆژ دەنگ‌وباسەکانیانیمان دەزانی کە بەنرخترین پارچەن لەلای مافوربازو کۆکەرەوەی پارچەو کۆمەلکەی شوێنەوارو مۆزەخانەکان ــ گەیشتنە نرخێك بە دراو کە لە پلەی نرخی تابلۆی هونەری نەمری هونەرمەندە گەورەکانی مێژوو بالاتر بوون .. ئیتر مۆزەخانەکان وایان لێ هاتوو شانازیان بە هەلگرتنی پارچەیەك مافوری موسولمانێتی‌یەوا دەکردوو . جا چەند ئەم پارچانە بە درێژایی سەدەکان لە کۆنیو رەسەنێتی‌و مێژوویاندا بهاتنەکایەوە ئەوەندەش هاواری شانازی‌کردن پیانەوە بلنددەبووەوە .

هونەرو پسپۆڕێتی : وتمان پێشەسازی مافور لە کۆنترین سەبەوە لای هۆزە گەرۆکەکان ــ ئەوانەی کە بە لەوەڕی مەرو حوشترو بزنەوە خەریك بوون ــ پەیدابوو ، دوای ئەوەش ئەو کەرەسە خاوە وەك خوری پێویست بۆ ئەم پیشەسازی‌یە زۆربوو .. تا ئێستاش بەلای هۆزە شوانکارەکانەوە پیشەسازی مافور بایەخدار ترین پیشەیە .. ئەم پیشەیە لە ولاتی موسولماندا بەتایبەتی لە سەددی نۆی کۆچیدا (یازددی زایین) پەردی‌سەند ، لەبەر ئەوە هونەری مافور ئەگەر لەگەل هونەری تری موسولمانێتی‌دا وەك خانوکردنو نەخشە کێشانو وێنەو هونەری جێ‌بەجێ هەمەرەنگ بەراوردبکرێ بە نوێ‌ترین هونەری موسولمانێتی دادەنرێو لە سەرەتاوە تا ئەمڕۆ بە یەکەوە هاتوون لێك جیانەبوونەتەوە .

پیشەسازی مافور بەتایبەتی لە ئەنادۆلدا پەردی سەند هەروەها ناوەڕاستی ئاسیاو قەفقاسیش کە نزیك ئەم شوێنە بوونو دوایی ولاتە موسولمانەکانی تری وەك دوورگەی عەرەبی‌و میصرو سوریاو سەروی ئەفریقاو ئەندەلس‌و نیمچە دوورگەی کیشوەری هندستانو شوێنانی تر .

ئەو مافوردی کە بەتووکن (توکن) یان ئەوانەی کە کونی گرمۆلەی دەنك دەنك دائەپۆشیون باشترین جۆری مافورەو بە ئەستوورایی‌و بە بەرگە گرتنو خۆشی دەست لێدانیدا دیارە .. ئەمە بێجگە لەو پلە هونەری‌یە بەرزەی کە هەیەتی .. ئیتر هەروەك خوری لە پیشەسازی مافوردا بەکاردەهێنرێ کەتانو ئاوریشمو لۆکەش بەکاردەهێنرین لەم سالانەی دواییدا هەندێ کارگەی پیشەسازی هاتن داوی زۆریان لە پلاستیكو بەرهەمی پەترۆلی‌و کیمیایی تر درووبستکرد بەلام هیچ نرخێکی هونەرییان نەبوو دوورە لەو مافورە هونەری‌یە کۆنەی ئێمە مەبەستمانەو مافوری دەستە ــ کە ئەویش بەو جۆرەیە لەگەل داوی خوری‌یەکی نایابدا داوی زێرین یان زیوینیان تێکەلاو ئەکرێو گرێکانیان، هەندێ جار لە کۆتایی داوەکان ئەئالێن بەجۆرێك کە چواردەوری گرێکە لەسەر ڕوی مافورەکە دەرکەوێ .. لەم باری گرێ‌یەشەوە پێشەسازی‌یە موسولمانەکان گەلێ جۆر گرێیان لە دروستکردنی مافوردا زانیوە .. چەندە گرێ زۆربووبێ ئەوەندە چنینەکە سفتو ئەستوو بووەو ئەوەندەش نرخی مافورەکە زۆربووە .

وەك لەوەوپێش وتمان خوری شتێکی باوی بەکار هاتووە بەزۆری لە پیشەسازی مافورداو چونیەتی ئەم خوریەش ئەگەڕێتەوە بۆ شوێنی ئەو مەڕانەی کە ئەم خوری‌یەیان لێ بڕاوەتەوە ، هەروەها جۆری لەوەڕو ئاوی خواردنەوەش لەو شوێنەدا پەیوەندیان بەسەر چونیەتی‌و برەوی ئەو خوری‌یەوە هەیە . ئەوەی لە جیهانی ئەم پیشەسازی‌یە هونەری‌یە کۆنەدا ئاشکرایە ئەوەیە کە باشترین

خوری‌یه‌یه که له‌ناو شان ده‌کرێته‌وه‌و ئه‌ودشی که خراپ بێ خوری به‌ر ورگ‌و لاقه‌کانه‌و هه‌ر به ره‌نگه ره‌سه‌نه‌که‌ی خۆیه‌وه بێ هیچ ره‌نگ تێکه‌ڵاوکردن به‌کارده‌هێنرێ .. خۆ ئه‌گه‌ر هاتوو رده‌نگی ده‌ستکردیش به‌کارهێنرا شاردزاکانی مافور (مافوریش شاردزاو پسپۆڕی خۆی هه‌یه) ئه‌و ره‌نگانه به‌لایانه‌وه باشه که له که‌ردسه‌ی سروشتی‌یه‌وه پێکهاتووه ئه‌ندامی بێجا یان رووه‌کی ره‌نگه کیماگه‌ری‌یه نوێکاز بێ .. دوایی ئیتر ئه‌و رده‌نگه‌و جوانی‌یه‌که له بریقه‌دانه‌وه‌و نه‌رم‌و نۆڵی خوری‌یه‌که‌دا دیاری ئه‌ده‌ن .. واته ره‌نگی ده‌ستکرد په‌سه‌ند نی‌یه‌و بێ بایه‌خه که هیچ ئه‌م جۆره جوانیانه‌یان نیه .

پیشه‌سازی مافور وه‌ك كارێکی هونه‌ری پێگه‌یشتوو ــ هه‌ندێ خێزان له ولاته موسوڵمانه‌کاندا پسپۆری‌یان تێیدا هه‌یه‌و پشتاوپشت هاتۆته خواره‌وه به‌جۆرێك که هه‌ریه‌که ڕێبازی خۆی هه‌یه جیا ئه‌م ڕێبازه چ له‌رووی پیشه‌سازی مافوره‌وه بێ یاخود له پله‌کانی نه‌خشه‌کێشاندا بێ .. هه‌ر ده‌سته‌یه سووربووز له‌سه‌ر ئه‌ودی که شێوازه‌که‌ی چاك بزانێ‌و پێشی بخات ، له‌م ناکۆکی مه‌رنه‌دا که‌له‌پووری شارستانیه‌ت ئه‌م شوێنه به‌رزدی ده‌ستکه‌وت که کۆڕه هونه‌ری‌یه‌کانی له هه‌موو لایه‌کی جیهاندا ئاوددان‌کردۆته .. ئه‌م شێوازانه خۆیان له هونه‌رمه‌ندێکه‌وه بۆ هونه‌رمه‌ندێکی ترو له خێزانێکه‌وه بۆ خێزانێکی تر کاری خۆیان کردووه . ئه‌بینین که جۆره‌کانی دووباره هی ولاتێ له‌گه‌ڵ ولاتێکی تردا ــ ئه‌و ولاتانه‌ی که ئه‌م پیشه‌سازی‌یه‌ی تێیدا پێگه‌یشت ــ جیاوازی هه‌یه .

به‌ڵام مافوری تورکیا .. له ناوبانگدا وای لێ هاتووه که هیچ شتێکی له مافوری ولاتانی تر که‌متر نه‌بێ‌و گه‌لێ جۆریان وه‌ك مافوری هولباین ، په‌له‌وه‌ردا ، مافوری ترانسلڤانیا ناوبانگی گه‌وره‌یان هه‌یه .. دووباره ئه‌م ته‌رخانکاریه‌ش له هونه‌ری دروستکردنی مافوردا له سه‌ده‌کانی یازده‌و دوازده‌ی دوای کۆچیدا واته (١٧ و ١٨) زاین له ولاتی ئه‌نه‌دۆڵدا گه‌یشته پۆپه .

خۆ ئه‌وه مافووری نوێژی تورکیایی خۆی دیاره که دوو میحرابی گرێداری تێدایه وه‌ك گۆشه‌وان‌و ئه‌م گۆشه‌یه‌ش دوو لقی راست هه‌ڵیان‌گرتووه ، هه‌روه‌ها به‌کارهێنانی گوله به‌ناوبانگه‌کانی تورکیاش له‌م نه‌خشه هونه‌ری‌یه‌دا وه‌ك . گوڵی سوبنول‌و ده‌شته‌کی‌و شاخی ئاسك‌و گوڵی قه‌ره‌نفه‌ل ، باوه که پێکهاتووه رووه‌کیه‌کانیان له مافوری تورکیادا هونه‌رمه‌ند به‌شێوه‌یه‌کی چه‌ماوه چه‌ماوه‌یه‌کی ئه‌وتۆ که له شێوه سروشتی‌یه‌که دووریان‌ده‌خاته‌وه نه‌خشیان ده‌چنێ . به‌ڵام ئه‌وه‌ی که شوێنی بایه‌خه بۆ جیاکردنه‌وه‌ی مافوری تورکیا له مافوری ولاتانی تر ئه‌وه‌یه که مافوری تورکیا نووسینی‌و به‌کارهێنانی وشه‌ی (هیجائی) یان که‌م تیایه واته به پێچه‌وانه‌ی مافوره‌کانی تره‌وه که یه‌کجار هێڵ‌و نووسینی وشه‌و شیعریان له چنینی ئه‌م هونه‌ره‌دا به‌کارهێناوه به‌ڵام ئێمه ئه‌وه‌ی سه‌رنجمان راده‌کێشی ئه‌و شته له‌روانه‌یه که له سه‌ده‌ی ده‌یه‌می کۆچیدا له مافوردا جیاوازی‌یه‌کی کاکڵه‌یی بۆ پێکهێنانی مافور له‌روی پێکهاتووه نه‌خشاوی‌یه به‌کارهێنراوه‌کانه‌وه وه‌ك روی ره‌نگه‌کان هێنایه پێشێ .

چۆن .. ؟ ئه‌بینین هه‌ندێ پیشه‌سازی‌یه‌کانی (قاهیره)و موسوڵمانێتی له‌م سه‌رده‌مه‌دا که لێی دواین به هونه‌ری (مافوری مصری) ناوده‌به‌ن واته کارگه پیشه‌سازی‌یه‌اکنی (قاهیره)و هونه‌رمه‌نده‌کانی (مصر)ن سه‌رچاوه‌ی به‌رهه‌می مافور نه‌ك تورکیا ، ئه‌مه‌ش ئه‌گه‌ڕێته‌وه سه‌رده‌می مه‌مالیکه‌کان .. ئه‌و ده‌مه‌ی که عوسمانی‌یه‌کان له سه‌ره‌تای ده‌ی کۆچیدا (١٦) زاین له (مصر) دا ده‌سه‌ڵاتیان وه‌ده‌ستگرت که زۆر له‌و پیشه سازی‌یه به به هایانه له (قاهیره) دا کۆبووبوونه‌وه که ژماره‌یه‌کی زۆری ئه‌م چابوکی‌و شاره‌زایی‌یه (مصر) ی‌یه خۆیان گه‌یانه تورکیا بۆ ده‌رخواردانی کاری هونه‌ری له زۆر پیشه‌سازیدا . له‌م رووژه‌وه گۆڕانێکی کوتوپڕ له ره‌نگ‌و نه‌خشه‌کانی مافوری تورکیادا بۆ تێکه‌ڵاوبوون په‌یدابوو که هیچ په‌یوه‌ندی‌یه‌کی به‌و شێوه کۆنه‌وه نه‌بوو که له تورکیادا باوبوو . ئه‌م گۆڕانه کوتو پڕی‌یه‌ش ئه‌وه‌یه له‌و کاته‌وه ره‌نگی سه‌وزو سوورو گونجانی ره‌نگه‌کانی چوارچێوه له‌گه‌ڵ ره‌نگه‌کانی ناخۆی مافوری تورکیا له‌یه‌ك دوورن .

جا هه‌رچه‌نده سه‌رده‌می نوێ شێوه‌ی پیشه‌سازی زۆره‌و ده‌ستی به‌سه‌ر چابووکی‌و هونه‌ری ورده‌کاریدا گرتووه به‌ڵام مافوری ده‌ستکرد که ولاتانی موسوڵمان ناوبانگیان پێوه ده‌رکردووه نرخه هونه‌ری‌یه‌که‌ی خۆی پاراستووه .